

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

ІВАНОВА Людмила Леонідівна

УДК 811.161.2'367

**СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ
ІЗ ДИСТРИБУТИВНИМИ ПРЕДИКАТАМИ**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор

Ожоган Василь Михайлович,

Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка,
завідувач кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор

Шинкарук Василь Дмитрович,

заступник міністра освіти і науки України;

кандидат філологічних наук, професор

Леута Олександр Іванович,

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри української мови.

Захист відбудеться “16__” _жовтня 2007 р. о __16³⁰__ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “__13_” ___вересня__ 2007 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук

А. В. Висоцький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Сучасний етап розвитку української лінгвістичної думки характеризується поглибленим вивченням проблем синтаксичної семантики, переорієнтацією лінгвістичних досліджень за напрямком від значення до форми. Прихильники семантико-синтаксичного підходу (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, Н. Л. Іваницька, В. І. Кононенко, М. Я. Плющ, В. М. Русанівський та ін.) вивчають речення з опорою на поняття семантико-синтаксичної структури, семантико-синтаксичних відношень, семантико-синтаксичної валентності, семантично елементарних і семантично неелементарних речень, предикатних і непередикатних (субстанційних) синтаксем тощо. Поділяючи думки І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка та інших мовознавців про те, що семантико-синтаксична структура простого речення – це абстрактне мовне значення речення, спосіб репрезентації дійсності в мовленні та мові, погоджуємося з аргументами про доцільність розгляду семантичної структури більшості конструкцій як “сукупності семантично елементарних речень”. Семантично елементарне речення складається тільки з одного предиката й залежних від нього непередикатних імен, а семантично неелементарне представлене двома й більше валентними рамками предиката. Різновиди групування семантично елементарних речень в одне реальне речення здійснюється за допомогою синтаксичної деривації.

Актуальність дослідження визначається передусім потребою наукового осмислення принципів організації речень із дистрибутивними предикатами, необхідністю системного опису названих утворень із позицій семантичного синтаксису на матеріалі сучасної української мови. Закономірність такого вивчення зумовлена тим, що породжувальна здатність предикатів цього семантичного типу досі не була об’єктом спеціального дослідження в українському мовознавстві.

Структурно-семантичний опис речень із дистрибутивними предикатами безпосередньо пов’язаний з такими важливими питаннями синтаксичної науки, як з’ясування загальної типології простого речення й виділення тих конкретних утворень, на варіюванні яких і ґрунтується узагальнене розуміння його структурних схем.

Зв’язок із науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації відповідає загальній науково-дослідній проблемі кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка “Актуальні питання лексики і граматики української мови” (0204V000690), що передбачає вивчення особливостей функціонування мовних явищ, зокрема питань, пов’язаних із специфікою вияву дистрибутивності на різних мовних рівнях, а також дослідження одного з аспектів семантичного синтаксису.

Тему роботи затверджено Вченою радою Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 7 від 31.01.2005 року) та погоджено з Науковою координаційною радою Інституту української мови НАН України (протокол № 25 від 5.02.2005 року).

Об'єктом пропонованого дослідження є явище дистрибутивної повторюваності, яке функціонує або виникає у формально елементарних, неелементарних простих і складних реченнях сучасної української мови.

Предметом дослідження слугують дистрибутивні дієслова та семантико-синтаксична структура речення у зв'язку з валентністю дієслівних дистрибутивних предикатів.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні семантичної природи дистрибутивних дієслів, у визначенні та описі закономірностей формування семантико-синтаксичної структури речень із зазначеними предикатами в сучасній українській літературній мові.

Для досягнення мети було поставлено такі **завдання**:

1) визначити природу дистрибутивної повторюваності дії, її місце в семантиці дієслова та з'ясувати особливості репрезентації значення цього типу множинності ситуації в сучасній українській мові на лексичному, словотвірному та синтаксичному рівнях;

2) виявити критерії виокремлення дистрибутивних предикатів й охарактеризувати семантичні групи одно- – семивалентних дієслівних предикатів;

3) простежити зв'язок категорії валентності з семантико-синтаксичною структурою речення, окреслити межі валентної рамки одно- – семивалентних дистрибутивних предикатів;

4) проаналізувати семантичні та морфологічні варіанти лівобічних і правобічних субстанційних синтаксем, а також показати закономірності реалізації облігаторних і факультативних непередикатних компонентів у семантико-синтаксичній структурі речення з дистрибутивними предикатами;

5) установити типи реалізації структурних схем речень із названими предикатами;

6) описати основні типові значення цих конструкцій, а також різні форми їх реалізацій.

Джерельною базою дослідження є понад 2000 дієслів із дистрибутивною семантикою та близько 3000 синтаксичних конструкцій із дистрибутивними предикатами, дібрані методом суцільної вибірки із одинадцятитомного Словника української мови (Словник української мови, 1970–1980, Т. I – XI). Джерелами ілюстративного матеріалу слугували речення сучасної української мови з дієслівними лексемами, які мають у своїх значеннях сему дистрибутивності, вибрані з творів художньої літератури письменників XIX – XX століття, усної народної творчості; окремі речення, змодельовані автором відповідно до валентностей дистрибутивних дієслів, переважно багатовалентних, що вмотивовано необхідністю заповнення всіх можливих валентнісних позицій. Використані джерела ілюстративного матеріалу наводяться в праці окремим списком.

Методи дослідження. Специфіка об'єкта й мета роботи зумовили використання таких лінгвістичних методів: методу системного функціонально-семантичного аналізу дистрибутивних дієслів і синтаксичних конструкцій, завдяки яким репрезентується дистрибутивна повторюваність; контекстуального методу, що охоплює застосування прийомів спостереження, порівняння. Задля

виявлення специфіки досліджуваних конструкцій використовувалися синхронно-описовий, компонентний, валентнісний і предикатно-аргументний методи з елементами трансформаційного аналізу, які дозволили визначити склад змістових компонентів дистрибутивної семантики та її внутрішню організацію. Принагідно застосовувався метод синтаксичного моделювання.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційної роботи полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві здійснено комплексний аналіз семантико-синтаксичної структури речень із дистрибутивними предикатами: подано семантичні, граматичні й функціональні характеристики дистрибутивних дієслів; досліджено конструкції з дистрибутивною дієслівною повторюваністю; визначено специфіку речень із дистрибутивними предикатами; проаналізовано реченнєвотвірну спроможність одно- – семивалентних дистрибутивних предикатів, якісний і кількісний склад лівобічних та правобічних синтаксем, комбінації облігаторних та факультативних непередикатних синтаксем семантико-синтаксичної структури речення, породженої згаданими предикатами; з'ясовано особливості функціонування валентно непов'язаних компонентів.

Теоретичне значення. Результати проведеного дослідження доповнюють опис семантико-синтаксичної структури елементарного речення. Аналіз сполучувальних можливостей дистрибутивних предикатів сприятиме поглибленому вивченню валентності як найважливішої характеристики предикатів та її зв'язку з семантико-синтаксичною структурою речення. Представлена праця допоможе лінгвістам у подальшому осмисленні явища дистрибутивної повторюваності на різних мовних рівнях.

Практичне значення одержаних результатів виявляється в тому, що вони можуть бути використані для вивчення академічних курсів лексикології, словотвору, синтаксису сучасної української мови; для створення спецкурсів і спецсемініарів із семантичного синтаксису, організації науково-дослідної роботи зі студентами.

Апробація роботи. Основні теоретичні положення дослідження викладено на звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу й аспірантів кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (2004 – 2007 рр.); на XIV Міжнародній науковій конференції “Мова і культура” ім. проф. Сергія Бураго (м. Київ, 2005), на Всеукраїнських наукових конференціях “Сучасні орієнтири філологічної науки” (м. Херсон, 2006), “Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку (до 100-річчя від дня народження проф. С. П. Самійленка)” (м. Запоріжжя, 2006) та “Іван Ковалик і сучасне мовознавство” (м. Івано-Франківськ, 2007). Окремі розділи й усю дисертацію загалом обговорено на засіданнях кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено в 8 публікаціях, 7 з яких опубліковано у наукових виданнях, визнаних ВАК України фаховими.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списків використаної літератури (291 позиція) та джерел фактичного матеріалу. Загальний обсяг дослідження – 226 сторінок, з них основного тексту – 193 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, зазначено зв'язок теми дослідження з науковою проблематикою установи, у якій виконано працю, окреслено об'єкт і предмет роботи, визначено мету, завдання та методи наукового дослідження, з'ясовано наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, вказано джерела фактичного матеріалу, подано кількість та обсяг публікацій, які висвітлюють основні результати дисертаційної праці.

У першому розділі **“Дистрибутивність як категорія семантичного синтаксису”** висвітлено теоретичні основи проблеми дослідження, визначено місце дистрибутивності в системі семантико-граматичних категорій, проаналізовано наукову літературу, що дозволяє виявити основні положення, необхідні для дослідження проблеми дистрибутивності, низки властивостей і ознак явища розподільної множинності, її місця в системі мови, обґрунтовано термінологічний апарат.

У сучасному теоретичному мовознавстві значна увага приділяється важливій проблемі семантичної класифікації предикатів і ширше – ситуацій, з-поміж яких виділяються квантитативні й неквантитативні предикати й ситуації. Семантико-синтаксична структура речень із дистрибутивними предикатами становить один із різновидів семантичних типів множинності ситуацій, під час аналізу якого необхідно звернути увагу на такі поняття, як “кількість”, “дієслівна множинність”, “повторюваність” і “дистрибутивність”. Ці поняття тісно взаємопов'язані між собою, оскільки множинність є субкатегорією загальної категорії кількості, семантична категорія повторюваності – однією з характеристик дискретної множинності, а дистрибутивність належить до одного з трьох основних типів повторюваності дієслівної дії.

Відсутність у лінгвістичній літературі чіткої дефініції дистрибутивності зумовлює звернення до еволюції становлення поглядів щодо цієї категорії, актуалізує спробу визначення статусу дистрибутивної повторюваності, засобів її реалізації. Проблема дистрибутивності як особливого виду неодноразової повторюваності розглядали на матеріалі різних мов Г. К. Ульянов, В. В. Виноградов, Ю. С. Маслов, О. В. Бондарко, В. Дресслер, В. С. Храковський, І. Б. Долиніна, Г. І. Панова, Ю. Хартунг, М. І. Шелякін, М. А. Осипова та ін. Оскільки лексико-семантичні групи дистрибутивних дієслів відзначаються складністю, різноманітністю й суперечливістю самої семантичної категорії повторюваності, то й питання дистрибутивності дії лінгвісти розглядають по-різному, не існує єдиного, загальноприйнятого визначення, яке б всебічно характеризувало дію, що називають дистрибутивною.

Проаналізувавши семантичні особливості дистрибутивної дії, у дисертаційній роботі під дистрибутивною розуміємо неоднократне здійснення дії (ситуації) в просторі й часі, при цьому ситуації здійснюються в один безперервно тривалий проміжок часу, який може бути скільки завгодно тривалим, або скільки завгодно нетривалим. Окрім того, повторюється якась ситуація з набором актантів, у якому як мінімум один актант є сукупним, і в кожній повторюваній ситуації поданий одиничний представник цього сукупного актанта. Важливим є те, що відтворювана дія може повторитися в тому ж або частково зміненому вигляді й це перетворення не повинно зачіпати суті повторюваної дії, напр.: *Ковалиха та Климова жінка з дітьми **полягали** на полу* (А.Головко).

Зважаючи на недосконалість термінологічного апарату, в дисертації послуговуємося термінами “дистрибутивна повторюваність”, “дистрибутивна неоднократність”, “розподільна повторюваність”, “дистрибутивна множинність” як синонімами до терміна “дистрибутивність дії” і вважаємо всі терміни умовно взаємозамінними.

Повторюваності властива орієнтація на семантику предиката, тому вона створюється по-різному з урахуванням типу предиката. У роботі використано класифікацію І. Р. Вихованця, який на основі двох класів (предикатів дії та стану) виокремлює предикати дії, стану, процесу, якості, кількості та локативні предикати (власне-локативні, процесуально-локативні, акціонально-локативні). На наш погляд, такий поділ предикатів є найбільш дієвим, аргументованим, оскільки відбиває загальні та істотні семантичні характеристики предикатів.

Типовим формально-граматичним представником дистрибутивного предиката є дієслово. Дієслівні предикати становлять найпоказовішу частину всієї сукупності предикатів, що дозволяє виокремити дистрибутивність як специфічну семантичну категорію в системі дієслівних значень. Відповідно до сучасних синтаксичних концепцій семантична структура речення формується знаками семантичної природи. Компонентами синтаксичної структури звичайно виступають слова як знаки двох видів – предикатні й непередикатні. Актуальним є дослідження семантичної структури речення з послідовною опорою на семантичний тип предиката та особливості його ліво- та правобічної валентності. Таку концепцію вивчення семантико-синтаксичної структури слова запропонував в українському мовознавстві І. Р. Вихованець, спираючись на загальноконцептуальні підходи Л. Теньєра.

Валентнісні характеристики дієслівних предикатів є найважливішими у формуванні структури речення, оскільки ними програмується макет майбутнього речення як з кількісного, так і з якісного погляду. Валентний потенціал предиката створюється сукупністю всіх функціонально-синтаксичних позицій певної лексичної одиниці, що вживається в конкретному значенні.

У другому розділі “Засоби вираження дистрибутивності в сучасній українській мові” подано опис семантичних та граматичних характеристик дистрибутивних предикатів, з’ясовано

особливості репрезентації значення розподільної повторюваності на лексичному, словотвірному, синтаксичному рівнях сучасної української літературної мови.

Принципово важливим для дослідження є твердження про те, що структурні особливості мови, зокрема лексико-граматична природа дієслова, ужитого у функції предиката, відіграють визначальну роль у конструюванні семантичної структури речення.

Клас дієслів, що називають і кваліфікують дистрибутивну дію, великий за обсягом, розгалужений і складний в семантичному плані. Наявні класифікації дистрибутивних дієслів ґрунтуються на різних критеріях, які важко звести до спільного показника. Автори досліджень (О. В. Бондарко, Ю. С. Маслов, М. А. Осипова, Ю. Хартунг, А. П. Загнітко, М. О. Шелякін, Н. М. Мединська та ін.) виокремлюють у дієсловах на позначення розподільної дії диференційні ознаки, що відрізняються як за обсягом, так і за співвіднесеністю між собою. Проте підґрунтям усіх класифікацій є кореляція мовних засобів вираження з різнобічно віддзеркалюваною дійсністю.

Для дистрибутивних дієслів визначальною є сема “розподільність” (зв’язок дії із багатьма чи всіма об’єктами або суб’єктами), напр.: *Повитирати, док., перех.* Витерти все або багато чого-небудь, усіх або багатьох (СУМ, т. VI, с. 662): *Онися ... повитирала образи* (І. Нечуй-Левицький). Окрім цієї домінантної семи, у семантиці складників названої ЛСГ виокремлюємо диференційні семи більш конкретного значення: “повторення дії”: *Роберт ... підійшов до Тамариного стола і почав витягати всі шухляди, перемацував кожен папірець і висипав усе на стіл* (А. Хижняк); “тривання дії в часі”: *Парубкові ж хотілось хоч у руках попом’яти оте мудре сукно всіх кольорів* (О. Ільченко); “переміщення в просторі”: *Позачиняли [люди] свої комори, познімали терези і порозходилися* (Г. Квітка-Основ’яненко); “розміщення в просторі”: *Не було кому тих дітей заходити, то вони припадуть до корови, пососуть її, поклякають коло матері та й плачуть* (І. Франко). Детальний опис семантики дистрибутивних дієслів дозволив об’єднати їх у дрібніші підгрупи з однаковими або дуже близькими семантичними відношеннями:

– дієслова, що вказують на **спрямованість дії на кілька об’єктів**: *переламати, перечитати, поліпити, позносити, пообписувати, повикопувати, попрішивати* тощо, напр.: *Перечитати, док., перех.* 3. Прочитувати все або багато чого-небудь (СУМ, т. VI, с. 319): *Як би мені хотілося перечитати все, що Ви досі написали і надрукували* (Панас Мирний);

– дієслова, які передають значення **участі у виконанні дії всіх (або багатьох) суб’єктів або спрямованість дії на певну кількість суб’єктів**: *пересідлати, передружити, поженити, понаймати, пообіймати, повгодовувати, повкривати, повмоцуватися, позапрягати* та ін.: *Передражнити, док., перех.* 2. Розсердити, роздратовувати всіх або багатьох (СУМ, т. VI, с. 175): *Якби не запаслися з дому цінками, то нічим було б тепер навіть від собак відборонитися... А скільки їх, ікластих, передражнили криничани за ці дні!* (О. Гончар);

– дієслова, що мають значення **знищення багатьох, позбавлення життя когось**: *перевішати, перебити, постріляти, подушити, повистрілювати, повибивати, позадушувати, витруїти, витопити* і под.: *Перерізати, док., перех. 5. Убити, ріжучи всіх або багатьох* (СУМ, т. VI, с. 267): *А ми й зостріли їх і всіх – Княжат, панят і молодих – Всіх перерізали* (Т. Шевченко);

– дієслова із значенням **надмірної дії**: *перегострити, перекрохмалити, пересмажити, попересушувати, попересоловати*, напр.: *Перепалити, док., перех. 1. // Довго смажити, роблячи непридатним для споживання* (СУМ, т. VII, с. 194): [Єфросина:] *Підіть-бо, мамо, у пекарню, а то Химка там все перепалить та переварить* (І. Нечуй-Левицький);

– дієслова, що означають **розумову діяльність суб'єктів**: *перечитати, перелічити, переучити, повчити, повиучувати, поусвідомлювати* і под.: *Попригадувати, док., перех. Пригадати багато чого-небудь* (СУМ, т. VII, с. 226): *Справив я собі ще й цимбали. Попригадував я свої пісні ще парубочі, й сумні, і веселі, і швидкі та дрібні* (І. Нечуй-Левицький);

– дієслова, що вказують на **поведінку багатьох суб'єктів**: *подурити, пооббріхувати, поприбріхувати, пообдурювати, порозбріхувати*, напр.: *Порозбріхувати, док., перех. і без додатка, фам. Розбрехати багатьом* (СУМ, т. VII, с. 270): *Оті твої подруги такі, що ти їм нічого не кажи, бо зараз порозбріхують* (Сл. Гр.);

– дієслова, що означають **зміну зовнішнього вигляду багатьох суб'єктів**: *переголити, перемаститися, перемазатися, повзуватися, повкутуватися, повиряджатися, повбиратися, попереодягати, пообкутувати* тощо, напр.: *Поголити, док., перех. Голити всіх або багатьох* (СУМ, т. VII, с. 718): *По обіді роту повели в лазню, де цирульник старанно постриг і поголив їх* (З. Тулуб);

– дієслова на позначення **раптовості як ознаки швидкої реакції суб'єктів на щось**: *посхоплюватися, посхвачуватися, повискакувати, повскакувати, повлітати, повбігати, повпихати*, і под.: *Повскакувати, док. 1. Вскочити (про всіх або багатьох)* (СУМ, т. VI, с. 693): *Усі [діти] танцювали на морозі, поки зникли з очей і мати, і брат, а з тим повскакували у хатку на піч* (Марко Вовчок);

– дієслова, що вказують на **зміну фізичного стану суб'єктів**: *перехворіти, переглухнути, похрипнути, понедужати, позомлівати, попороситися, потелитися, понадиматися*, напр.: *Перекупатися, док. 1. Купатися надто довго або багато; почувати себе погано від надмірного купання* (СУМ, т. VI, с. 209): *Лежав [Асик] у холодочку на розкладушці, на берег виходив тільки в надвечір'я в супроводі мами. А мама дивилась за одним – щоб він не перегрівся та не перекупався* (Ю. Збанацький);

– дієслова на позначення **зміни психічного стану суб'єкта**: *перестраждати, побожеволити, подичавіти, подуріти, переказитися, поприндитися*, напр.: *Перестраждати, док. 2. перех. Перенести все або багато такого, що викликає страждання* (СУМ, т. VI, с. 287): *– Тепер яка є вона, одним-одна душею, усе перестражда, усе перетерпить* (Г. Квітка-Основ'яненко);

– дієслова, що вказують на **контактування суб'єктів**: а) **поглядом**: *переморгуватися, переблимуматися, переглядатися, перемигуватися, переглипуватися* і под.: *Переглипуватися, недок., діал.* Переморгуватися (СУМ, т. VI, с. 151): *Він ... переглипувався з Матієм, котрий з усміхом слідив за його рухами* (І. Франко); б) **усмішкою**: *пересміюватися, пересміхатися, пересміхуватися*, напр.: *Пересміюватися* 1. *тільки недок.* Стиха, неголосно сміятися один до одного, переглядаючись, перемовляючись, подаючи один одному знаки (СУМ, т. VI, с. 282): *Дівчата ... стояли окремою купкою, лускали насіння і пересміювались* (І. Нечуй-Левицький); в) **словом, голосом**: *перемовлятися, перекликатися, перегукуватися, перелаюватися, переспівуватися* та ін.: *Перекликатися, недок.* 1. Обмінюватися вигуками, криками; давати знати про себе один одному окликами (СУМ, т. VI, с. 198): *Дівчата на кручі посідали ... Весело з хлопцями перекликалися* (А. Головка); г) **руками**: *поручкатися, переручкатися*, напр.: *Переручкатися, док., розм.* Поздоровкатися за руку, поручкатися з усіма, багатьма або між собою (СУМ, т. VI, с. 270): *Коли переручкалися і сіли, Ярослава зацікавлено спитала: – Чим я заслужила на такий візит?* (В. Минко);

– дієслова на позначення **соціальних відносин між суб'єктами і які вказують на дружні або ворожі стосунки й почуття між ними**: *передружити, передружитися, переженитися, пообійматися, перемиритися, побратися, попаруватися, перекуматися* і под., напр.: *Перецілуватися, док.* Поцілуватися з усіма або багатьма; поцілувати один одного (про всіх або багатьох) (СУМ, т. VI, с. 317): *Маринка вже з усіма перецілувалася, стоїть поруч, тримаючи мене за руку* (В. Речмедін);

– дієслова, які означають **зміну фізичного стану об'єктів**: *пережовкнути, пересохнути, помокнути, посохнути, побубнявіти, попередивати, позмокати: Перетлівати, недок.* 1. Псуватися від гниття, дії вологи і т. ін. // Піддаватися процесу гниття; передивитися (СУМ, т. VI, с. 292): *Коли я помру і кістки перетліють У темній забутій могилі, – Кохання не зникне* (А. Кримський);

– дієслова, що позначають **діяльність і вказують на утворення, оновлення багатьох об'єктів**: *поутворювати, помурувати, перемурувати, перебудувати, позалатувати, понаквашувати, понасаджувати*, напр.: *Понасаджувати*¹, *док., перех.* 1. Насадити багато чого-небудь (дерев, кущів і т. ін.) (СУМ, т. VII, с. 152): *Садочок собі зростив [пан Лукаш]; в тому садкові понасаджував агрусу та порічок на грядках* (Марко Вовчок);

– дієслова із значенням **порушення цілісності предмета внаслідок надмірної дії, поділу на частини, втрати фізичних якостей**: *пересушити, передавити, полуцяти, порозрізати, пообпилювати, обципувати, обрізати, понадкушувати* і т. ін., напр.: *Порозрізувати, док., перех.* Розрізати все або багато чого-небудь, у багатьох місцях, на багато частин (СУМ, т. VII, с. 278): *Тільки тепер, коли майже все скінчилося, Марко відчув слабкість. Він попросив розв'язати або*

порозрізувати його пута (М. Трублаїні);

– дієслова, що вказують на **руйнування, зіпсування предмета внаслідок фізичного впливу на об'єкт**: *переламати, перетроцити, попсувати, попустошити, побруднити, поляпати, позабризувати, понапльовувати, понатоптувати* і т. д., напр.: *Позакидбти¹, док., розм. Закъдати чим-небудь усіх або багатьох, усе або багато чого-небудь, у багатьох місцях* (СУМ, т. VI, с. 787): *Лісні духи оточили його [озеро] непрохідними колючими кущами, завалили камінням, позакидали глибокими мохами і болотом* (В. Гжицький);

– дієслова із семантикою **переміщення з місця на місце**: *перекласти, перекидати, пересідати, попересідати, поперебігати, попереносити, поперетаскувати* под., напр.: *Перекидбти², док., перех. 1. Кидаючи, переміщати з місця на місце* (СУМ, т. VI, с. 191): *Карпо недалеко сидів від Івася і перекидав з руки на руку... солону* (Панас Мирний);

– дієслова, що означають **тривале неспрямоване переміщення у просторі**: *поповозити, попоходити, попотягати, пополазити, попошукати* та ін., напр.: *Пополбзити, док., розм. Лазити багато разів, тривалий час* (СУМ, т. VII, с. 217): *Довелося Михайлові чимало пополазити по одеських покрівлях, поки обснували дротами все місто* (В. Кучер);

– дієслова із значенням **результативного переміщення з відтінком міри**: *понаїжджати, понабігати, понатягати, понаходити, понавозити, понаводити, понасходитися, поназлітатися, поназбігатися* і т. ін.: *Понасходитися, док., розм. Насходитися куди-небудь (про багатьох)* (СУМ, т. VII, с. 154): *Понасходилися сусіди, родичі. Батько частував, припрошував* (О. Гурейв);

– дієслова, що вказують на **рух багатьох суб'єктів або об'єктів у різних напрямках, у різні боки**: *порозвозити, порозводити, порозповзатися, порозлітатися, пороз'їжджатися* і под., напр.: *Пороз'їжджатися, док. Роз'їхатися в різні місця (про всіх або багатьох)* (СУМ, т. VII, с. 273): *Вибори скінчилися. Селяни пороз'їздилися по домівках* (Панас Мирний);

– дієслова на позначення **руху суб'єктів по багатьох місцях**: *перелітати, перебувати, побувати, поїздити, походити, обходити, обколесити* і под.: *Обгасбти, док., перех., розм. Те саме, що оббігати* (СУМ, т. V, с. 476): *– А я вас з самого світання шукаю. Все село обгасав: і в Домни Федорівни питався, і в контору забігав* (В. Логвиненко);

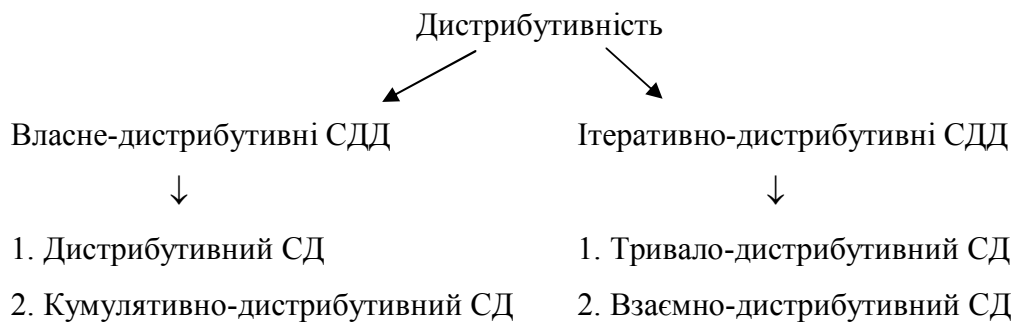
– дієслова із значенням **руху багатьох суб'єктів від якогось місця, від чогось**: *повідлітати, повідводити, повідпихати, повідходити, повідпроваджувати, розлітатися* і т. д.: *Повідскакувати, док. Відскачити (про всіх або багатьох)* (СУМ, т. VI, с. 670): *Всі повідскакували якнайдалі від преса, бо залишатись близько було небезпечно* (В. Собко);

– дієслова, що означають **рух багатьох суб'єктів та об'єктів до одного місця**: *позносити, позводити, попривозити, поназбігатися, посходитися, назлітатися, назбігатися, настягати* і под.: *Поназбігатися, док. Збігтися в одне місце (про багатьох)* (СУМ, т. VII, с. 146): *Петрусь узяв гуркати палицею по барканах. Поназбігалась незчисленна сила собак* (А. Кримський).

На словотвірному рівні дистрибутивні дієслова найчастіше утворюються за допомогою префіксів *по-, пере-, ви-, о(б)-, на-, роз-* та подвійних префіксів *попо-, попере-, поза-, пона-, пови-, пороз-* і под., суфіксів *-а-, -ва-, -ува-/-юва-* та постфікса *-ся*, напр.: *Поет механічно перегортав листочки у своєму рукописі* (Леся Українка); – *Чіпка людей порізає... усю Хоменкову сім'ю виполонив* (П. Мирний); *Іван і ще кілька солдатів поніждувались з дна окопу* (Ю. Мушкетик); *Вихватив бумажник і вишкріб відтіля всі гроші* (О. Десняк); *Віджили хрущі в хлоп'ячих руках, розлазяться, літають, бринять, немов рій бджіл снується коло дуба* (С. Ковалів); *Усі свої чотири десятини, розкидані у п'яти руках, обійшла [Докія] до смеркання* (М. Стельмах); *Під вікнами насадила Ганна бузку, любистку, півників та півонії* (І. Нечуй-Левицький).

На семантичну класифікацію дистрибутивних дієслів певною мірою впливає співвіднесеність виду та способу дії, на яких ґрунтується категорія аспектуальності. Повторюваність жодним чином не виключає поняття її доконаності чи недоконаності. Дистрибутивні дієслова можуть позначати повторювану дію як із значенням доконаності, так і недоконаності, напр.: *Повикопувати, док., перех.: Зося звеліла повикопувати всі чисто куці* (І. Нечуй-Левицький); *Переговорюватися, недок.: Переговорювалися баби, чекаючи, коли вийде делегатка* (Е. Блакитний).

Дистрибутивні дієслова утворюють дистрибутивний спосіб дії (СД). Проаналізовані наукові джерела та зібраний фактичний матеріал дають підстави погодитися з думкою Ю. Хартунга про те, що систему дистрибутивності можна ілюструвати такою схемою:

Дистрибутивний спосіб дієслівної дії (СДД) об'єднує загальне акціональне значення почергового, послідовного розподілу дії, указаної твірним дієсловом, на багато або на всі об'єкти й суб'єкти: *Він розкидав усі речі, шпурляв чемодани, висував шухляди* (Ю. Смолич). Для дієслів **кумулятивно-дистрибутивного** способу дії послідовність є інваріантною семантичною ознакою. Дія модифікована як “тотальна” й послідовно поширювана на всі об'єкти чи суб'єкти: *Родички Моссаковського понанікали й понаварювали й ждали гостей* (І. Нечуй-Левицький). Повторюваність дії, акти якої почергово здійснюються кількома (звичайно двома) суб'єктами, може виражатися особливим лексико-граматичним розрядом слів – дієсловами **взаємно-дистрибутивного** способу дії: *Він переглядався з Льонькою, що зняковіло сидів на возі* (В. Кучер). **Тривало-дистрибутивний** спосіб дієслівної дії виражає повільну неінтенсивну дію або

стан: *Була ся наймичка людина розсудливая: все обміркує, усе виважить* (Марко Вовчок).

Важлива роль належить лексичним показникам дистрибутивності. Мовленнєва діяльність створює цілу низку лексем для повного уточнення й позначення різновидів дистрибутивної повторюваності дії. Вони конкретизують дистрибутивне значення, і їх можна назвати універсальними засобами вираження дистрибутивності. Функція таких лексем полягає в тому, що складником їхнього реального значення є квантитативність. Найчастіше з дистрибутивними дієсловами сполучаються показники всезагального поширення дії *усе, усюди, скрізь, повсюди, з усіх сторін, багато, більшість* і т. ін., напр.: – *Пропища справа! Тепер Борух, як сорока на хвості, рознесе по всіх усядах про весілля!* (І. Нечуй-Левицький).

На синтаксичному рівні дистрибутивна повторюваність передається за допомогою обставин обмеженої тривалості (*за хвилину, за годину*), обставин дати (*уранці, вчора*), а також обставин циклічності (*без кінця, постійно*) та узуальності (*зазвичай, завжди*), напр.: *Цілий тиждень Терезка прала, прасувала білизну, штопала, перешивала одяг* (М. Томчаній); *Жінки звичайно обсідали всі колоди, всі лавки і весело обговорювали новини* (І. Сенченко); *Довкола мене глухота і нудьга, а самій власні думки безнастанно пережовувати, – це і томить, і не доводить ні до чого* (О. Кобилянська).

Специфіка синтаксичної структури речень із дистрибутивними предикатами полягає в тому, що як мінімум одну актантну позицію посідає іменник або займенник у множині: *Дівчата кинулись до куща, одломали по маленькій гілці червоної калини з зеленим листям і позаквітчували собі голови* (І. Нечуй-Левицький). Рідше натомість іменника в множині може вживатися збірний або речовинний іменник в однині, напр.: [Коломійчиха:] *Порозпозичав моє добро ледарям, так з них і прав!* (М. Старицький); *Позаливала вода луки, луги, позносила млини, навіть позаливала хати, що стояли низько над водою* (І. Нечуй-Левицький).

Для дистрибутивних дієслів з постфіксом *-ся* найбільш уживаними є конструкції із займенником в О. в. (*з усіма, з багатьма, між собою*), а також можливе поєднання дієслова із сполученням *один одного* (у різних відмінкових формах) для підкреслення значення взаємності, напр.: *Куховарки та економки вже поверталися з базарів... і добродушно переляювалися з двірниками та швейцарами* (Ю. Смолич).

Третій розділ “Структурно-семантичний аналіз речень з одно- та багатомовалентними дистрибутивними предикатами” присвячений характеристиці одно- – семивалентних дистрибутивних предикатів різних лексико-семантичних груп; аналізу семантичних і морфологічних варіантів непередикатних субстанційних синтаксем; визначенню типів семантико-синтаксичної структури речень, породжених цими предикатами.

Структурні типи речень із дієслівними дистрибутивними предикатами зумовлюються валентнісними особливостями предикатів, типом варіантної актуалізованості предикатних

синтаксем та їхніми несубстанційними характеристиками. Якісний і кількісний набір лівобічних і правобічних компонентів, їхні семантичні функції залежать від валентної спроможності дистрибутивного предиката. Семантико-синтаксична структура таких речень переважно складна, що вмотивовано особливістю вираження значення розподільної повторюваності.

Дистрибутивні предикати становлять семантично неоднорідну групу. Чільне місце з-поміж них посідають ті, у функції яких виступають дієслова зі значенням конкретних фізичних дій, розумової, мисленнєвої діяльності, дієслова із семантикою місцеперебування суб'єкта, дієслова руху та переміщення. Для дистрибутивних предикатів характерна належність до предикатів дії, процесу, стану, локативних предикатів.

Речення з **одновалентними** дистрибутивними предикатами мають двокомпонентну семантико-синтаксичну структуру, в якій предикатна синтаксема поєднується з лівобічною суб'єктною синтаксемою. Семантична неоднорідність одновалентних дистрибутивних предикатів зумовлює розмежування різних типів семантико-синтаксичної структури речень, утворених одновалентними дистрибутивними предикатами дії, стану та процесу. Залежно від семантики одновалентні дистрибутивні предикати формують три основні типи семантико-синтаксичної структури елементарних речень. Семантико-синтаксичну структуру речень **першого типу** утворюють процесуальні предикатні одиниці, що вимагають лівобічного суб'єктного компонента у функції суб'єкта фізичного процесу в природі та суб'єкта фізіологічного процесу: [Зборовський:] *Перетомилися всі і перемокли на хлющ, так тепер треба спочивати та сушитись* (М. Кропивницький). Семантико-синтаксична структура речень **другого типу** представлена дистрибутивним предикатом стану як конститутивним елементом синтаксичної конструкції та лівобічною суб'єктною синтаксемою, якій приписується фізичний, емоційно-психічний, психофізичний або результативний стан: *Місяць скотився із неба, зорі поховались, соловейки позмовкали* (Марко Вовчок). **Третій тип** семантико-синтаксичної структури речень із одновалентними дистрибутивними предикатами сформований предикатами дії, що визначають своєю лівобічною валентністю суб'єктну синтаксеми у функції діяча: *Так і буде: розп'ється, попропивається, попід плотами валяється [парубок]* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Валентна рамка **двовалентних** дистрибутивних предикатів вимагає, крім лівобічної субстанційної суб'єктної синтаксеми дії, процесу, стану, наявність однієї з трьох субстанційних синтаксем – об'єктної, інструментальної або локативної. У реченнях з двовалентними дистрибутивними предикатами обсяг семантико-синтаксичної структури збільшується за рахунок правобічної валентної позиції об'єкта дії, об'єкта стану, об'єкта процесу, інструменталія або локатива із значенням статичної локалізації стану чи процесу. Семантичні варіанти правобічних непередикатних синтаксем визначаються на підставі класифікації значеннєвої природи дистрибутивних предикатів. Залежно від специфіки семантики двовалентні дистрибутивні

предикати формують чотири основні типи семантико-синтаксичної структури елементарних речень. Семантико-синтаксичну структуру речень **першого типу** утворюють дистрибутивні предикати дії, що вимагають суб'єкта дистрибутивної дії та об'єкта, на який спрямована ця дія: *Вони порознаковували чемодани, позастеляли ліжка, понакривали столи привезеними скатерками* (І. Нечуй-Левицький). Предикати дії є найчисельнішими з-поміж двовалентних дистрибутивних предикатів. Семантико-синтаксична структура речень **другого типу** представлена предикатом дистрибутивного процесу як конститутивним елементом синтаксичної конструкції, лівобічною суб'єктною синтаксею, що вказує на істоти або предмети, які є пасивними носіями дистрибутивного процесу і не спричиняють його перебігу, та правобічною об'єктною субстанційною синтаксею на позначення звичайно осіб, на які поширюється цей процес: *Нехай бідну Зоню хто хоче ображає, панна Юзечка ще й гнівається, що вбога сирота Зоня не вміє бути гречною* (Леся Українка). **Третій тип** семантико-синтаксичної структури речень із двовалентними дистрибутивними предикатами утворений двовалентними дистрибутивними предикатами стану, що вимагають участі лівобічної суб'єктної синтаксеми у функції дистрибутивного стану та правобічного об'єктного компонента, який позначає об'єкт спрямування такого стану: *Його все гніває, все дратує* (Ю. Збанацький). З-поміж двовалентних дистрибутивних предикатів кількість предикатів стану є найменшою. Семантико-синтаксичну структуру речень **четвертого типу** формують локативні предикати, що можуть набувати значення дистрибутивності, лівобічна суб'єктна синтаксема у функції суб'єкта локативного стану та правобічна локативна субстанційна синтаксема статичного типу: – *Ми заїздили в гроти..., лягали на дно човна і за хвилину опинялись в казковому царстві* (М. Коцюбинський).

Чільне місце з-поміж **тривалентних** дистрибутивних предикатів посідають дієслова зі значенням конкретної фізичної дії (КФД), дієслова із семантикою “давання”, “вимірювання”, “повідомлення”, “побажання”, акціонально-локативні та процесуальні дистрибутивні предикати. Кількість тривалентних дієслів в українській мові, які вживаються в ролі дистрибутивних предикатів, є значною.

Залежно від специфіки субстанційних синтаксем тривалентні дистрибутивні предикати формують шість основних типів семантико-синтаксичної структури елементарних речень. Семантико-синтаксичну структуру речень **першого типу** утворюють дистрибутивні предикатні одиниці, що вимагають участі в лівобічній позиції суб'єктного компонента у функції суб'єкта фізичної, розумової та мовленнєвої дистрибутивної діяльності, а в правобічній – двох об'єктних синтаксем, одна з яких виступає власне-об'єктом, а інша має семантику уточнення або обмеження: *Вона пригощала Оксану всім, чим була багата* (С. Чорнобривець). **Другий тип** семантико-синтаксичної структури речень з тривалентними ДП дії сформований предикатними одиницями, що визначають лівобічною валентністю суб'єктну синтаксеми у функції діяча, а

правобічною – об'єктну та адресатну синтаксеми: *Колеги презентували мені цей годинник* (О. Круковець). Семантико-синтаксична структура речень **третього типу** представлена предикатом дистрибутивної дії як конститутивним елементом синтаксичної конструкції, лівобічною суб'єктною синтаксемою у функції суб'єкта КФД та двома правобічними субстанційними синтаксемами: об'єктною зі значенням предмета, на який спрямовується дистрибутивна дія, та інструментальною синтаксемою у функції знаряддя дії: *Дід Йосип давав лад, вказував жінкам, які балки витягати із згарища, вимірював метром довжину* (Д. Бедзик). Семантико-синтаксична структура речень **четвертого типу** утворена тривалентними ДП стану, що вимагають участі лівобічної суб'єктної синтаксеми у функції суб'єкта дистрибутивного стану та двох правобічних об'єктних компонентів, один з яких позначає об'єкт спрямування дистрибутивного стану, а інший має семантику уточнення: *Найбільше ж за розум вони поважають старого, за вдачу його та ще, звісно, за сина* (О. Гончар). **П'ятий тип** семантико-синтаксичної структури речень формують тривалентні дистрибутивні предикати процесу, які поєднуються з лівобічною суб'єктною синтаксемою у функції суб'єкта дистрибутивного процесу та двома правобічними об'єктними компонентами, один з яких позначає об'єкт дистрибутивного процесу, а інший має уточнювальну семантику: *Дівчина говорила сердито, стримано. Вона і злилась на цих несподіваних гостей* (за що?), *і жаліла їх* (Я. Качура). Семантико-синтаксична структура речень **шостого типу** представлена акціонально-локативним дистрибутивним предикатом, лівобічною субстанційною синтаксемою у функції суб'єкта дії-локативності, правобічними об'єктною та локативною синтаксемами: *У нас такий кожушок є, що всі в ньому переходили до школи* (С. Васильченко).

Окрему групу становлять **чотиривалентні** дистрибутивні предикати. Вони посідають проміжне місце між предикатами з максимальною й мінімальною валентністю й відзначаються тим, що їхні субстанційні компоненти характеризуються різноманітним семантичним наповненням і мають свої особливості в реалізації облігаторних і факультативних позицій. З-поміж чотиривалентних дієслів, здатних набувати дистрибутивної семантики, найчисленнішими є лексико-семантичні групи дієслів конкретної фізичної дії.

Чотиривалентні дистрибутивні предикати формують сім основних типів семантико-синтаксичних структур двоскладних речень – чотири типи із дистрибутивними предикатами КФД і три типи із дистрибутивними предикатами руху, переміщення. Семантико-синтаксичну структуру речень **першого типу** утворюють предикатні одиниці, що прогнозують у лівобічній позиції суб'єктну синтаксеми, а в правобічній – дві об'єктні синтаксеми та інструментальну синтаксеми, що вказує на знаряддя дії: *Молодиці швидко руками виробляли шишки з тіста і прикрашали коровай* (І. Нечуй-Левицький). Семантико-синтаксична структура речень **другого типу** представлена чотиривалентним дистрибутивним предикатом КФД як конститутивним елементом синтаксичної конструкції, лівобічною облігаторною суб'єктною

синтаксею, яка вказує на особу діяча, і трьома правобічними субстанційними синтаксемами: об'єктною із значенням предмета, на який спрямована дистрибутивна дія, об'єктно-локативною, що вказує на предмет, з поверхні чи зсередини якого вилучають інший предмет або на поверхню чи всередину якого його вміщують, та інструментальною синтаксею з функцією знаряддя дистрибутивної дії: *Хлопцеві мріялась.. позолочена книжка, у яку він по своїй подобі вписував вірші (олівцем, ручкою)* (С. Васильченко). Третій тип семантико-синтаксичної структури речень із чотиривалентними дистрибутивними предикатами сформований дієслівними предикатами КФД, які визначають лівобічною валентністю обов'язкову суб'єктну синтаксеми у функції діяча, а правобічною – об'єктну, адресатну та інструментальну синтаксеми: [Демко:] *Він давав мені.. підписувати якісь бумаги (ручкою, пером)* (М. Кропивницький). Семантико-синтаксичну структуру речень четвертого типу породжують чотиривалентні ДП, що вимагають лівобічної облігаторної синтаксеми у функції суб'єкта дистрибутивної дії та трьох правобічних об'єктних синтаксем: об'єктної синтаксеми з партитивним значенням і об'єктно-локативних синтаксем із значенням вихідного і кінцевих пунктів переміщення: *Надія заспокоює серце, душу, вливає в серце радість із степового повітря* (І. Нечуй-Левицький). Семантико-синтаксична структура речень п'ятого типу складається з чотиривалентного ДП руху, лівобічної облігаторної суб'єктної синтаксеми у функції суб'єкта дистрибутивної дії-локативності та трьох правобічних субстанційних синтаксем: двох локативних синтаксем на позначення вихідного й кінцевого пунктів руху та інструментальної синтаксеми, що вказує на засіб дистрибутивного руху. Залежно від комунікативних потреб правобічні синтаксеми можуть бути й облігаторними, і факультативними: *Юсуф-паша прилітає на коні з двома прислужниками* (звідки? куди?) (І. Нечуй-Левицький). Шостий тип семантико-синтаксичної структури речень з чотиривалентними ДП руху, переміщення сформований дієслівними предикатами руху, що вимагають облігаторної лівобічної суб'єктної синтаксеми у функції суб'єкта дистрибутивної дії-локативності та трьох правобічних локативних синтаксем, що встановлюють вихідний, кінцевий пункти руху та шлях руху, які можуть бути як облігаторними, так і факультативними: *Трохи згодом повиходили брати із комори і пішли в хату (стежкою, через двір)* (Леся Українка). Семантико-синтаксичну структуру речень сьомого типу формує чотиривалентний ДП переміщення, який зумовлює лівобічну суб'єктну синтаксеми у функції суб'єкта дистрибутивної дії-локативності й правобічні об'єктну та дві локативні синтаксеми із значенням вихідного й кінцевого пунктів переміщення об'єкта: *Краці картини з батькового флігеля дочки поперенесли до себе* (І. Нечуй-Левицький). У конструкціях такого типу облігаторними є суб'єктна та об'єктна синтаксеми, а локативні залежно від комунікативних настанов можуть набувати як облігаторності, так і факультативності.

Речення з п'ятивалентними дистрибутивними предикатами – це речення, породжені дієсловами лексико-семантичних груп зі значенням руху, переміщення, а також деякими

дієсловами із семантикою КФД. Особливістю речень з п'ятивалентними предикатами є функціонування в правобічній валентній позиції локативних синтаксем на позначення початкового та кінцевого пункту руху та шляху руху. Залежно від специфіки значення дієслів та субстанційних компонентів п'ятивалентні дистрибутивні предикати формують три основні типи семантико-синтаксичної структури елементарних речень. Семантико-синтаксичну структуру речень **першого типу** утворюють дистрибутивні предикати із семантикою руху, переміщення, облігаторна лівобічна суб'єктна синтаксема у функції суб'єкта дії-локативності і чотири правобічні субстанційні синтаксеми: інструментальна, яка вказує на засіб дистрибутивного руху, переміщення суб'єкта та три локативні синтаксеми, що встановлюють початковий та кінцевий пункти руху й шлях руху: *Від школи до поля учні доїхали автобусом по ґрунтовій дорозі*. Приклади свідчать, що не всі правобічні синтаксеми в мовленні мають лексичне вираження, напр.: *В кінці літа філоксері виростають крила, вона робиться мушкою, перелітає з садка в садок і кладе на кущах яйця (повітрям, за допомогою крил)* (М. Коцюбинський). Семантико-синтаксичну структуру речень **другого типу** формує п'ятивалентний дистрибутивний предикат переміщення і КФД, який зумовлює обов'язкову лівобічну суб'єктну синтаксема у функції суб'єкта КФД і переміщення й правобічні об'єктну, адресатну та дві локативні синтаксеми із значенням вихідного й кінцевого пунктів переміщення об'єкта (за умови, що об'єкт переміщення не потребує засобу його переміщення, певного виду транспорту або якогось побутового предмета): *Хлопці повиносили бабусі мішки з хати на вулицю; Веселі шляхтичі на дивину таку, Неначе комашня, збігаються юрбою і перекочують барила під покої* (кому?, звідки?). **Третій тип** семантико-синтаксичної структури речень із п'ятивалентними дистрибутивними предикатами сформований дієслівними предикатами переміщення і КФД, що вимагають облігаторної лівобічної суб'єктної синтаксеми у функції суб'єкта КФД і переміщення та чотирьох правобічних синтаксем: об'єктної, інструментальної на позначення засобу дистрибутивної дії та двох локативних синтаксем, що встановлюють вихідний і кінцевий пункти переміщення об'єкта. У таких конструкціях об'єктна синтаксема є обов'язковою, а всі інші правобічні компоненти можуть бути як облігаторними, так і факультативними: *В той же день двоє Килигейових хлопців... тачанкою примчали офіцера разом з сирим Оленчуком із Строганівки просто на позицію* (О. Гончар).

Речення з шести- – семивалентними дистрибутивними предикатами породжені лише деякими дієсловами лексико-семантичних груп зі значенням руху, переміщення й відзначаються обов'язковим функціонуванням у правобічній валентній позиції тих чи тих локативних синтаксем.

Залежно від специфіки значення дієслів та субстанційних компонентів шести- – семивалентні ДП формують два основні типи семантико-синтаксичної структури елементарних речень. Семантико-синтаксичну структуру речень **першого типу** утворюють шестивалентні дистрибутивні предикати із семантикою руху, переміщення, облігаторна лівобічна

суб'єктна синтаксема у функції суб'єкта дистрибутивної дії-локативності й п'ять правобічних субстанційних синтаксем: об'єктна синтаксема, що позначає об'єкт дистрибутивної дії-локативності, адресатна синтаксема та три локативні синтаксеми, що встановлюють початковий та кінцевий пункти руху і шлях руху, напр.: *Діти стежиною перенесли бабусі гарбузи з городу до хати*. Другий тип семантико-синтаксичної структури речень із шести- – семивалентними ДП формують семивалентні предикати, що передбачають поєднання з іменниковими синтаксемами у функціях суб'єкта дистрибутивної дії-локативності, об'єкта дистрибутивної дії-локативності, адресата дистрибутивної дії-локативності, засобу дистрибутивної дії-локативності, вихідного пункту руху, шляху руху й кінцевого пункту руху: *Батько позавозив продукти дочці з села в місто автомобілем асфальтованим шосе*.

У **Висновках** узагальнено результати дослідження:

У структурі граматичних категорій сучасної української мови особливе місце посідає категорія кількості у сфері предиката. Поняття кількості, множинності та повторюваності тісно взаємопов'язані між собою. Множинність є субкатегорією загальної категорії кількості, семантична категорія повторюваності – однією з характеристик дискретної множинності, а дистрибутивність належить до одного з трьох основних типів повторюваності дієслівної дії.

Під дистрибутивною дією розуміємо таку дію, що неоднократно повторюється в один безперервно тривалий проміжок часу й виконується набором актантів, у якому як мінімум один актант є сукупним, і в кожній повторюваній ситуації поданий одиничний представник цього сукупного актанта.

Дистрибутивність в українській мові оформляється в межах способів дії, тому що значна частина дієслів української мови включена до системи парноспіввідносних дієслів із формально-позначеною ознакою кратності дії.

Із погляду морфології дистрибутивні предикати є дієслівними, оскільки основним носієм предикатної семантики є дієслово. Спеціалізованими виразниками дистрибутивних предикатів є дієслова власне-дистрибутивних способів дієслівної дії (дистрибутивний і кумулятивно-дистрибутивний) та дієслова ітеративно-дистрибутивних способів дієслівної дії (тривало-дистрибутивний і взаємно-дистрибутивний), які оформлюють дистрибутивність за допомогою різних показників цієї семантики.

Реалізація значення дистрибутивності в конкретній мовленнєвій ситуації представлена ускладненою структурою, певним набором компонентів-сем, об'єднаних інваріантною ознакою та доміантним значенням. Виокремлення дистрибутивності в системі значень дієслівних предикатів ґрунтується на логіко-семантичній основі. Компонентний аналіз контекстуальної семантики дистрибутивності дозволив дослідити такі основні семи значення дистрибутивності: “розподільність дії”, “тривання дії в часі”, “повторення дії”, “переміщення в просторі”, “розміщення

в просторі”. Із лексико-семантичного погляду дистрибутивні дієслова представлені переважно дієсловами конкретної фізичної дії, інтелектуальної, психічної діяльності, дієсловами на позначення фізичних явищ, руху, переміщення, а також невеликою кількістю дієслів із семантикою процесу та стану.

Показниками дистрибутивності є різнорівневі мовні засоби, об’єднані спільністю семантичної функції: імпліцитні конституенти (семантика дієслівної лексеми, словотворчі засоби, лексичні показники дистрибутивної повторюваності, семантика і синтаксичні засоби речення), а також експліцитні фактори, що зумовлюють дистрибутивну повторюваність як широкий контекст, зміст висловлення. Названі засоби у мовленні взаємодіють з іншими контекстуальними компонентами й один з одним, актуалізуючи семантику дистрибутивності.

Основним засобом вираження дистрибутивної семантики в дієсловах є префікси *по-*, *пере-*, подвійні префікси *попо-*, *попере-*, *поза-*, *пона-*, *пови-*, *пороз-* і под., а також *ви-*, *о(б)-*, *на-*, *роз-*. Окрім префіксів, засобом вираження дистрибутивності виступають дієслівні суфікси *-а-*, *-ва-*, *-ува-/юва-*, які творять видову пару. Постфікс *-ся* також частково впливає на вираження дистрибутивних значень.

Під семантичною структурою речення розуміємо зміст речення, репрезентованого в узагальненому вигляді на основі семантико-синтаксичної валентності одного предиката з урахуванням елементів формально-граматичної структури. До складу семантично елементарного речення входить один предикат і зумовлені його семантико-синтаксичною валентністю субстанційні компоненти. У випадках наявності в структурі речення вторинних синтаксем, що не входять до валентної рамки предиката основної конструкції, йдеться про ускладнення семантичної структури речення.

Формування структурних типів речень із дієслівними дистрибутивними предикатами дії, процесу, стану та локативними предикатами зумовлено валентнісними особливостями дистрибутивних предикатів, що програмують кількість і якість компонентів речення та визначають їхні семантичні функції. Семантико-синтаксична структура речень із предикатами, які мають варіантну реалізацію валентності, залежить від типу варіантної актуалізованості валентності предиката. Згідно з валентними показниками дистрибутивні предикати диференціюють на одно- – семивалентні. Семантико-синтаксична структура речень із дистрибутивними предикатами переважно складна, що зумовлено специфікою вираження цього значення.

Утворення, семантико-синтаксична структура яких зумовлена дистрибутивними предикатами стану і процесу, зазвичай характеризується одно-, двовалентністю та однотипністю із семантико-граматичного й формально-синтаксичного погляду, а багатомісні предикати дії та акціонально-локативні предикати зі значенням дистрибутивної повторюваності своїм валентним

потенціалом розширюють параметри семантико-синтаксичної структури речень. Найбільшу кількість структурних типів речень утворюють три- та чотиривалентні дистрибутивні предикати.

Характер дистрибутивного предиката зумовлює відповідний семантичний різновид суб'єктної синтаксеми – носія повторюваної дії (ситуації). Цій синтаксемі властиві такі диференційні ознаки, як активність і пасивність. Саме вони зумовлюють те, що носіями дистрибутивності бувають як назви істот, так і назви конкретних предметів чи назви абстрактних понять.

Різноманітна морфолого-синтаксична реалізація структурних схем спричинена неоднаковим відмінковим вираженням компонентів. Морфологічними репрезентантами вираження семантико-синтаксичної функції суб'єкта дистрибутивної повторюваності є здебільшого називний відмінок, рідше – знахідний, родовий, давальний, орудний. Морфологічне вираження об'єктної синтаксеми характеризується варіативністю. Значення об'єкта при дистрибутивних предикатах реалізують форми родового, давального, знахідного відмінків іменників або займенникових іменників. Особливого значення при вираженні семантико-синтаксичної функції суб'єкта чи об'єкта дистрибутивної дії набуває форма множини. Варіантні форми адресатної, інструментальної, локативних синтаксем залежать від семантичного наповнення багатовалентних дистрибутивних предикатів.

Комбінацією облігаторних і факультативних субстанційних синтаксем зумовлене виокремлення в межах різних типів семантико-синтаксичної структури речень із дистрибутивними предикатами різновидів семантико-синтаксичної структури речень. Якщо лівобічні субстанційні синтаксеми є обов'язковими в семантико-синтаксичній структурі речень з одно- – полівалентними дистрибутивними предикатами, то правобічні компоненти валентного оточення таких предикатів диференціюються на облігаторні та факультативні. Без облігаторного іменникового компонента речення втрачає граматичну й семантичну завершеність, тоді як реалізація факультативного залежать здебільшого від комунікативної настанови мовця.

Основні положення дисертації висвітлено в таких публікаціях:

1. Іванова Л. Л. Валентність і семантико-синтаксична структура речень із дистрибутивними предикатами // Мова і культура. (Науковий щорічний журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. – Вип. 8. – Т. V. – Ч. 2. – С. 320 – 327.
2. Іванова Л. Л. До проблеми дослідження речень із дистрибутивними предикатами // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, 2005. – Вип. 59. – С. 254 – 263.

3. Іванова Л. Л. Дистрибутивні предикати як один із різновидів семантичних типів множинності ситуацій // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. – Черкаси-Брама-Україна, 2006. – Вип. 2 – С. 120 – 128.
4. Іванова Л. Л. Семна організація структури дієслів із значенням дистрибутивності // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Лінгвістика”: Зб. наук. праць.– Херсон: Видавництво Херсон. держ. ун-ту, 2006. – Вип. III. – С. 158 – 162.
5. Іванова Л. Л. Словотворчі засоби вираження семантики дистрибутивності в структурі дієслів сучасної української літературної мови // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: Зб. наук. праць. Серія: Філологія. – Вінниця: Вид-во “Діло”^{TM} СПД Данилюк В. Г., 2006. – Вип. 8. – С. 39 – 44.
6. Іванова Л. Л. Контекстуальні засоби вираження дистрибутивності в українській мові // Вісник Запорізького національного університету: Зб. наук. статей. Філологічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2006. – № 2. – С. 110 – 114.
7. Іванова Л. Л. Категорії виду і способу дії дієслова як засоби вираження дистрибутивності // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, 2006. – Вип. 67. – С. 48 – 61.
8. Іванова Л. Л. Семантико-синтаксична характеристика речень із дистрибутивними предикатами // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. – Вип. XV – XVIII. – С. 175 – 178.

АНОТАЦІЯ

Іванова Л. Л. Семантико-синтаксична структура речень із дистрибутивними предикатами. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2007.

У роботі вперше використано системний підхід до вивчення категорії дистрибутивності; визначено природу дистрибутивної повторюваності та її місце в семантиці дієслова; проведено семантичний та словотвірний аналіз дієслів із дистрибутивним значенням; встановлено зв'язок між семантикою дистрибутивного предиката та структурою елементарного речення; детально описано основні типи семантико-синтаксичної структури речень із названими предикатами.

Дисертація присвячена дослідженню особливостей зв'язку категорії валентності дистрибутивного предиката із семантико-синтаксичною структурою елементарного речення.

Уперше в українському мовознавстві зроблено спробу окреслити реченнєвотвірну спроможність одно- – семивалентних дистрибутивних предикатів. У роботі встановлено основні семантичні типи дистрибутивних предикатів та схарактеризовано їхні класифікаційні межі; визначено типи семантико-синтаксичної структури речень, породженої одно- – семивалентними дистрибутивними предикатами, якісний і кількісний склад лівобічних і правобічних непередикатних синтаксем, закономірності їхньої реалізації та комбінації облігаторних і факультативних валентностей.

Ключові слова: дистрибутивність, валентність дієслова, дистрибутивні предикати, семантико-синтаксична структура речення, облігаторний / факультативний непередикатний компонент, суб'єктна синтаксема, об'єктна синтаксема, адресатна синтаксема, інструментальна синтаксема, локативна синтаксема.

АННОТАЦІЯ

Иванова Л. Л. Семантико-синтаксическая структура предложений с дистрибутивными предикатами. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2007.

Актуальность темы диссертационного исследования определяет необходимость научного осмысления принципов организации предложений с дистрибутивными предикатами, а также системного описания названных образований с позиций семантического синтаксиса на материале современного украинского языка.

В диссертации впервые использовано системный подход к изучению категории дистрибутивности, определено природу дистрибутивной повторяемости и место этого явления в значении глагола. Установлено состав дистрибутивных глаголов, проведено их семантический и словообразовательный анализ, выявлено грамматические и функциональные характеристики дистрибутивных глаголов, выделено главные критерии лексико-семантической дифференциации.

В работе рассмотрены особенности репрезентации дистрибутивной повторяемости на лексическом, словообразовательном, синтаксическом уровнях, а также аспектуальные характеристики глаголов со значением дистрибутивности. Это способствовало исследованию взаимосвязи имплицитных и эксплицитных факторов, объединенных общностью семантических функций. Сформулировано значение понятий “дистрибутивная повторяемость”, “дистрибутивная множественность ситуаций”, “неоднократная повторяемость”, “распределительная повторяемость”, на основе переосмысления которых определен терминологический аппарат данного научного исследования.

Аннотируемая диссертация посвящена комплексному описанию семантико-синтаксической структуры элементарного предложения с дистрибутивными глагольными предикатами, анализу лексико-семантических разновидностей дистрибутивных глаголов, их особенностей с точки зрения использования в функции одно- – семивалентных предикатов в современном украинском языке. Формирование структурных типов предложения с глагольными дистрибутивными предикатами обуславливается валентностью предикатов действия, процесса, состояния и локативных предикатов, их несубстанциальными характеристиками. Семантико-синтаксическая структура предложений с дистрибутивными предикатами процесса и состояния является малокомпонентной, однотипной и не выходит за рамки двувалентности. Диапазон семантико-синтаксической структуры предложений, сформированной дистрибутивными предикатами действия, составляет от одной до семи субстанциальных синтаксем. Локативные предикаты с дистрибутивным значением требуют наличия двух – семи субстанциальных синтаксем. Впервые в украинском языкознании установлено качественный и количественный состав непредикатных синтаксем. Проанализированы варианты лексического представления непредикатных компонентов в конструкциях с одно- – семивалентными дистрибутивными предикатами, что позволило разграничить их облигаторный и факультативный статус. Без облигаторного именного компонента предложение теряет грамматическую и семантическую завершенность, тогда как реализация факультативного именного компонента зависит в основном от коммуникативной ситуации.

В зависимости от специфики семантики одновалентные дистрибутивные предикаты формируют три основных типа семантико-синтаксической структуры предложения, двухвалентные – четыре, трехвалентные – шесть, четырехвалентные – семь, пятивалентные – три, шести- – семивалентные – два основных типа семантико-синтаксической структуры предложения. Определены типы валентно-несвязанных компонентов и особенности их функционирования в семантико-синтаксической структуре предложений с одно- – семивалентными дистрибутивными предикатами.

Ключевые слова: дистрибутивность, валентность глагола, дистрибутивные предикаты, семантико-синтаксическая структура предложения, облигаторный / факультативный непредикатный компонент, субъектная синтаксема, объектная синтаксема, адресатная синтаксема, инструментальная синтаксема, локативная синтаксема.

SUMMARY

Ivanova L.L. Semantical-syntactic Structure of the Sentences with Distributive Predicates. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in Philology, speciality – 10.02.01 – Ukrainian Language. –Mykhailo Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2007.

In the dissertation the sistem approach to the study of the category of distributivity is used for the first time. The nature of the distributive repetition and his place in the semantics of verb are determined. The semantical and word-building analysis of the verbs with the distributive meaning is conducted. The connection between the semantics of a distributive predicate and the structure of an elementary sentence is established. The main types of the semantical-syntactic structure of the sentences with these predicates are described in detail.

This dissertation focuses on the research of the peculiarities of the connection of the category of valency of a distributive predicate and the semantical-syntactic structure of an elementary sentence.

The attempt of describing of the sentence-building possibility of the one-seven-valencial distributive predicates is done in the Ukrainian linguistics for the first time. The main semantical types of distributive predicates are determined and their classification limits are characterized. The types of the semantical-syntactic structure of the sentences with one-seven-valencial distributive predicates, qualitative and quantitative composition of left-hand and right-hand unpredicative syntaxems are established; typical features of their realisation and the combination of the obligatory and elective valency are fixed.

Key-words: distributivity, valency of verbs, distributive predicates, semantical-syntactic structure of the sentence, obligatory/elective unpredicative component, subject syntaxem, object syntaxem, addressee syntaxem, instrumental syntaxem, locative syntaxem.